

Ryszard Szozda¹
Marek Procek²

ZAWAŁ SERCA JAKO WYPADEK PRZY PRACY – PROBLEM MEDYCZNO- PRAWNY

MYOCARDIAL INFARCTION AS WORK-RELATED ACCIDENT: MEDICO-LEGAL PROBLEM

¹Z Niepublicznego ZOZ przy GPBP SA Gliwice

Kierownik zespołu: dr med. R. Szozda

²Z Sądu Okręgowego w Gliwicach

Prezes Sądu: SSA mgr P. Wójtowicz

STRESZCZENIE Wypadek uważa się za związany z pracą, jeżeli jest spowodowany przyczyną zewnętrzną, dlatego też zawał serca jest także uznawany, w określonych przypadkach, za wypadek przy pracy. Zadaniem autorów pracy jest opisanie związku przyczynowego pomiędzy zawałem serca a warunkami pracy w aspekcie omówienia przesłanek wypadku przy pracy w postaci: nagłości zdarzenia, przyczyny zewnętrznej oraz związku z pracą. Zaprezentowano problematykę dotyczącą tematu w nawiązaniu do aktualnych przepisów oraz orzecznictwa Sądu Najwyższego i omówiono także sprawę opiniowania przez biegłych sądowych. Zawał serca jako wypadek przy pracy jest problemem tak prawnym jak i medycznym i niewątpliwie medycyna pracy będzie musiała ustosunkować się do tej problematyki, uwzględniając ją w trakcie wykonywania badań profilaktycznych. Omówiono także sprawę opiniowania przez biegłych sądowych. Med. Pr. 2002, 53, 3, 273–277

SŁOWA KLUCZOWE: zawał serca, warunki pracy, wypadek przy pracy, orzecznictwo

ABSTRACT An accident is a work-related event caused by an external factor. Therefore, myocardial infarction is also considered, in specific conditions, as a work-related accident. The aim of this study was to present the cause-effect relationship between myocardial infarction and working conditions in the context of a work-related accident characterized by: urgency of event, external factor and relation with working conditions. The attitude of the Supreme Court to the question of certification, highlighting the key issues and facilitating the understanding of the problem and opinions of legal experts on this matter is also discussed. Myocardial infarction as a work-related accident is an issue involving both law and medicine, particularly occupational medicine, that will have to tackle and solve this problem in its several dimensions, including periodical examinations. Med Pr 2002, 53, 3, 273–277

KEY WORDS: myocardial infarction, working conditions, accident at work, certification

WSTĘP

Problematyka ochrony zdrowia osób wykonujących pracę, w tym występowanie chorób zawodowych oraz wypadków przy pracy w szerokim tego aspekcie, stała się w ostatnich latach przedmiotem znaczącego zainteresowania różnych środowisk – od naukowców, ekonomistów, inżynierów, medyków różnych specjalności, polityków do przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości – sędziów, prokuratorów, adwokatów i radców prawnych. Tak jak różne są wymienione profesje, tak różny jest sposób postrzegania zjawisk składających się na tę problematykę i różnie pojmuje się reprezentowane problemy. Można wszakże wskazać pewną wspólną cechę – ochrona zdrowia pracujących postrzegana jest jako obszar wielodyscyplinarnej kooperacji, zwłaszcza wobec pojawienia się w ostatnich latach nowych problemów. Praca zawodowa może bowiem wywierać niekorzystny wpływ na rozwój chorób przewlekłych, występujących z dużą częstością w populacji ogólnej i uwarunkowanych różnymi przyczynami. Połowa umieralności z powodu chorób układu krążenia spowodowana jest chorobą niedokrwinną serca, a z kolei około 80% tej umieralności jest wynikiem zawału serca (1,2,3).

UREGULOWANIA DOTYCZĄCE WYPADKÓW PRZY PRACY (PRZEPISY PRAWNE I ORZECZNICTWO SĄDOWE SĄDU NAJWYŻSZEGO I SĄDÓW APELACYJNYCH)

Podstawowym aktem prawnym dotyczącym wypadków przy pracy jest ustawa z roku 1975 o świadczeniach z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych.

Za wypadek przy pracy uważa się zdarzenie wywołane przyczyną zewnętrzną, które nastąpiło w związku z pracą: podczas lub w związku z wykonywaniem przez pracownika zwykłych czynności albo poleceń przełożonych, w interesie zakładu pracy nawet bez polecenia oraz w czasie pozostawania w dyspozycji zakładu pracy w drodze między siedzibą zakładu pracy a miejscem wykonywania obowiązku wynikającego ze stosunku pracy (4). Zasady ustalania świadczeń na podstawie wymienionej ustawy określa rozporządzenie z tego samego roku (5).

Dla części grup zawodowych, tzn. prowadzących działalność twórczą, agencyjną i gospodarczą, duchownych, wykonujących pracę nakładczą, członków rolniczych spółdzielni produkcyjnych i rolników zasady te regulują odrębne przepisy, których omówienie przekracza jednak ramy niniejszego artykułu (6).

Ustawowa definicja wypadku przy pracy, zawarta w art. 6 ust. 1 ustawy z 12 czerwca 1975 r., zakłada kumulatywne wystąpienie przesłanek w postaci:

- nagłości zdarzenia,
- przyczyny zewnętrznej,
- związku z pracą.

Wykładnia i stosowanie przedstawionej normy w dalszym ciągu rodzi szereg problemów (7,8). W sposób szczególnie widoczny objawia się to w praktyce orzeczniczej, dotyczącej zawałów serca. Istniejące w praktyce różnice w wykładni po-

wołanego przepisu prowadzą do odmiennych wniosków i rozstrzygnięć, na tle porównywalnych stanów faktycznych. Nie jest to oczywiście sytuacja pożądana i niniejsze opracowanie stanowi propozycję ujednoczenia tejże wykładni, co powinno prowadzić w efekcie do spójności i pewności stosowania prawa.

NAGŁOŚĆ ZDARZENIA

Zgodnie z brzmieniem cytowanego przepisu cechą nagłości należałoby przypisać zdarzeniu, a nie odnosić jej do przyczyny wywołującej to zdarzenie. Termin ustawy „zdarzenie” oznacza zdarzenie losowe, także jako chorobę, kalectwo lub śmierć, zaś „nagłość zdarzenia” to nagłość choroby, kalectwa lub śmierci. Przy takim założeniu, nagłość zdarzenia powinna być rozpatrywana tylko w kategoriach biologicznych i oznaczać nadzwyczajność danego, nieoczekiwanego, zdarzenia, jakim jest np. zawał serca (9). Prezentowana wykładnia pozwalałaby zakwalifikować jako wypadki przy pracy zawały serca wywołane czynnikami związanymi z pracą, występującymi w dowolnie długich przedziałach czasowych (10).

Przyjęcie jednak takiego prostego wniosku prowadziło do zatarcia różnic pomiędzy samą chorobą wieńcową a jej epizodem, jakim jest analizowane zdarzenie. Pozostawałoby również w sprzeczności z przekonaniem opartym na intuicji zbiorowej, że uraz doznany w czasie pracy w danym dniu, jest wypadkiem przy pracy (11).

Zatem, względy celowości nakazują odnosić kryterium nagłości do czynnika sprawczego wypadku. Skoro bowiem nagłość zdarzenia musi być wywołana przyczyną zewnętrzną, to nie może się ona przejawiać w postaci powolnego rozwoju lub kumulowania objawów chorobowych. W ocenie Sądu Najwyższego, przesłanka nagłości zdarzenia oznacza, co do zasady, krótkie, momentalne, jednorazowe lub gwałtowane zadziałanie przyczyny zewnętrznej. Istotne więc jest, aby zadziałanie czynnika wywołującego negatywną reakcję organizmu przebiegało krótko, nie dłużej niż czas trwania dnia pracy. Taka wykładnia wyklucza z regulacji ubezpieczeniowej te zdarzenia, których następstwa chorobowe występują po okresie przekraczającym jedną dniówkę roboczą (12,13).

Oczywiście, okres dniówki roboczej jest granicą umowną, której przekroczenie w szczególnych wypadkach może znaleźć akceptację w orzecznictwie sądowym. Trzeba jednakże stwierdzić, iż znaczna część zawałów serca, łączonych przez pracowników z długotrwałą pracą w warunkach stresu fizycznego lub psychicznego, w świetle przedstawionych okoliczności, nie będzie uznawana za wypadki przy pracy (14).

Z przedstawionej konkluzji należy wyprowadzić wnioski na użytek procesu, którego przedmiotem jest ustalenie zawału serca jako wypadku przy pracy. Strona domagająca się takiego ustalenia powinna już w pozwie, w sposób szczegółowy, wskazać fakty, na których opiera swoje żądanie. Natomiast obowiązkiem sądu jest przeprowadzenie postępowania dowodowego pozwalającego na ocenę wypełnienia opisywanej przesłanki (15).

PRZYCZYNA ZEWNĘTRZNA

Najwięcej kontrowersji budzi nadal przesłanka określona przez ustawodawcę jako przyczyna zewnętrzna wypadku przy pracy. Spór rozgrywa się na kilku płaszczyznach i prowadzi do krańcowo odmiennej oceny takich samych stanów faktycznych. O ile obecnie panuje zgoda, iż zawał serca może być wywołany przyczynami mieszanymi, z których przynajmniej jedna, o charakterze zewnętrznym, stanowi nadmierny wysiłek w postaci stresu fizycznego lub psychicznego, to w szczególności tak określona wykładnia różni się zasadniczo. W dalszym ciągu bowiem praktyka orzecznicza nie wypracowała jednolitego kryterium, na podstawie którego można ocenić, czy konkretny wysiłek, w konkretnej sprawie, był nadmierny. Orzecznictwo sądowe nie jest w tym zakresie jednolite i odnosi tę miarę do przeciętnej odporności zdrowego człowieka (16,17,18) lub do indywidualnej odporności konkretnego pracownika, który uległ wypadkowi przy pracy w chwili, w której wystąpiło to zdarzenie (19,20,21).

Nadto, w orzecznictwie tym brak spójności w ocenie warunków, jakim powinna odpowiadać praca, aby mogła być uznana za przyczynę zewnętrzną wypadków przy pracy. Nadal reprezentowany jest pogląd, iż praca w normalnych warunkach i wykonywanie zwykłych codziennych obowiązków nie może stanowić przyczyny zewnętrznej zawału serca (22,23,24,25). Przeważa jednak kierunek odmienny, który rezygnuje z oznaczonych wyżej warunków, jako niemających umocowania w ustawie – muszą istnieć nadzwyczajne warunki (26,27,28,29).

Pojęcie „nadmiernego wysiłku” nie może mieć charakteru abstrakcyjnego, lecz powinno odnosić się do indywidualnych możliwości danego pracownika. Wysiłek ten może być zaś wydatkowany nawet podczas zwykłych, codziennych obowiązków pracowniczych. W celu ustalenia, czy konkretny zawał serca wywołany został stresem fizycznym lub psychicznym, pozostającym w związku z pracą, konieczna staje się wstępna ocena organizmu pracownika w okresie bezpośrednio poprzedzającym to zdarzenie. Przydatne może się okazać wówczas zasięgnięcie opinii odpowiednich biegłych (30,31). Do oceny stopnia odporności fizycznej oraz zdolności do pracy, w dniu, w którym wystąpił zawał, wykorzystać można opinię biegłego lekarza medycyny przemysłowej. Natomiast wobec zawałów serca, wywołanych, wobec twierdzeń powodów, stresem psychicznym, wydaje się celowe przeprowadzenie dowodów z opinii biegłego psychologa (32), który z uwzględnieniem indywidualnych właściwości organizmu pracownika, sprawności jego ustroju i stanu zdrowia, wskaże:

- czy pracownik w dniu zdarzenia zetknął się z sytuacją trudną i na czym ona polegała,
- jaki był stopień nasilenia trudności i z czym one były związane,
- czy przedmiotowa trudna sytuacja była dla pracownika stresem psychicznym,
- jaki stopień odporności na stres cechował pracownika w tym dniu i jaki był sposób jego reakcji,

- czy w przedmiotowej sytuacji doszło u pracownika do przekroczenia progu tolerancji stresu.

Dopiero po tak ustalonym zakresie obciążenia fizycznego lub psychicznego, któremu został poddany pracownik w dniu zawału, biegły kardiolog określi czy konkretny zawał serca został u danego pracownika wywołany przyczyną zewnętrzną, pozostającą w związku z pracą, a stanowiącą z uwagi na indywidualne właściwości organizmu pracownika nadmierny wysiłek (co ewentualnie wynikać będzie z opinii lekarza medycyny przemysłowej lub psychologa), nawet przy założeniu, iż wykonywał pracę w normalnych dla danego zatrudnienia warunkach (3,6,33,34).

ZWIĄZEK Z PRACĄ

Z treści ustawowej definicji wypadku przy pracy wynika, iż związek z pracą występuje, gdy zdarzenie nagłe ma miejsce:

- podczas lub w związku z wykonywaniem przez pracownika zwykłych czynności lub poleceń służbowych,
- podczas lub w związku z wykonywaniem przez pracownika czynności w interesie zakładu pracy, nawet bez polecenia,
- w czasie pozostawiania pracownika w dyspozycji zakładu pracy w drodze pomiędzy siedzibą zakładu pracy a miejscem wykonywania obowiązków wynikających ze stosunku pracy.

Przyjąć zatem należy, iż jest to związek miejscowy, czasowy lub funkcjonalny i oznacza pozostawianie pracownika w chwili występowania nagłego zdarzenia w kręgu spraw związanych z zakładem pracy lub działania w interesie zakładu pracy. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, iż pod pojęciem „związku z pracą” przeprowadza się również rozważania dotyczące więzi przyczynowej między wypadkiem a pracą. Należałoby je raczej odnieść do zapisu normatywnego: „zdarzenie wywołane przyczyną” i traktować jako odrębną przesłankę ustawową. Jej treść jest obecnie już ustalona jako „konwencja prawnie doniosłej przyczyny”, co oznacza, iż pracy można przypisać znaczenie wypadku przy pracy, jeżeli w zespole całokształtu okoliczności miała ona istotny wpływ na jego wystąpienie (6,13,33,35,36).

ZAWAŁ SERCA JAKO WYPADEK PRZY PRACY W ORZECZNICTWIE (POZASĄDOWYM)

Istnieją substancje, których działanie na organizm może być przyczyną zawału. Przykładem takiego czynnika jest tlenek węgla. Zaburzenia kardiologiczne, w tym także zawał należą do uznanych powikłań ostrego zatrucia tym gazem (37,38). Z możliwych przyczyn zawału serca uraz stanowi z pewnością tę formę, którą bierze się pod uwagę najrzadziej. Jednak jak wynika z piśmiennictwa, pourazowy zawał serca nie stanowi jednak aż tak rzadkiego zjawiska. Wydaje się, że różnorodny obraz kliniczny zależy jest od siły działającego urazu, a przede wszystkim od współistniejących obrażeń (39). Znany jest także powszechnie wpływ tak zwanych czynników ryzyka na zapadalność na chorobę wieńcową i zawał

serca. Jednym z nich, jakkolwiek nie zawsze uznawanych, jest rodzaj wykonywanej pracy zawodowej. Z obserwacji niektórych autorów wynika, iż u górników powyżej 20 lat pracy dołowej należy stosować rozszerzone badania okresowe w celu stwierdzenia zagrożenia chorobą wieńcową, której jedną z postaci jest zawał serca (40). Problem ten dotyczy także żołnierzy zawodowych. Zapadalność na zawał serca wzrasta u nich z wiekiem. Rozpoczyna się w czwartej dekadzie życia, ale największe nasilenie uzyskuje w piątej – dotyczy to połowy przypadków. W związku z tym, że grupa ryzyka, jaką stanowi kadra zawodowa jest stosunkowo duża, a częstość występowania zawałów ma tendencje wzrostowe, należy zastanowić się nad ewentualnymi zmianami zasad profilaktyki (41). Innym problemem jest analiza zawałów serca u marynarzy, uznawanych bez „pośrednictwa” sądów za wypadki przy pracy (42,43). Problem ten jest jednak zbyt rozległy i nie mieści się w ramach niniejszego artykułu.

Stwierdzenie, czy pracownik uległ wypadkowi przy pracy lub odmawia zdarzeniu takiego charakteru, bądź też uznaje zdarzenie za wypadek przy pracy stwierdza zająście okoliczności wyłączających prawo do świadczeń. Ustalenie, czy miał miejsce wypadek przy pracy nie należało do KIZ ani nie należy obecnie do lekarzy orzeczników ZUS. Ustala on jedynie związek pomiędzy doznany uszkodzeniem zdrowia lub śmiercią a przyczyną zewnętrzną, czyli ustalają, że dany uszczerbek na zdrowiu (śmierć) jest skutkiem tej samej przyczyny zewnętrznej, która zadziałała na pracownika w trakcie wykonywania pracy (44). Często tak nie jest i stąd konieczność postępowania sądowego, pomimo informacji dotyczących na przykład uznania zawału za wypadek przy pracy w dokumentach wewnętrznych ZUS (45).

OPINIOWANIE SĄDOWO-LEKARSKIE

Przez szereg lat opinie sądowo-lekarskie dotyczące wypadków przy pracy i ich trwałych następstw dla zdrowia pracownika stanowiły niewielki odsetek ogółu opinii wydawanych przez zakłady medycyny sądowej, natomiast ostatnio ilość ta rośnie. Podnosi się jednak, że także większą ilość tego typu opinii wydają inne jednostki naukowo-badawcze, a także biegli indywidualni (46).

Biegli, czy to zbiorowi (zakłady naukowe) czy indywidualni biorą w swoich opiniach pod uwagę następujące przesłanki: wystąpienie pierwszych objawów przed podjęciem pracy, stwierdzenie faktycznego początku zachorowania oraz inne okoliczności podane w wywiadzie, związek czasowy (lub jego brak) z pierwszymi objawami zachorowania a wysiłkiem lub stresem, istnienie (bądź nie) przyczyny zewnętrznej, a także dopuszczenie do pracy osoby chorej (47).

Wielu medyków prezentuje pogląd, że zawał serca nie może być traktowany jako wypadek przy pracy w rozumieniu ustawowym, gdyż jego przyczyną są przeważnie samoistne zmiany chorobowe, rozwijające się w sposób przewlekły. W szczególnych przypadkach można myśleć o przyczynieniu

się warunków zewnętrznych do ujawnienia klinicznych objawów. Podstawą prawidłowego opiniowania musi być wiarygodna dokumentacja, a jednym z istotnych czynników jest właściwa ocena czynników ryzyka (48). Po zapoznaniu się z cytowanymi pracami (46,47,48) wyczuwać można przeświadczenie autorów o tym, że tylko opinie zakładów medycyny sądowej są zgodne ze stanem wiedzy i stanem prawnym, natomiast opinie wydawane przez biegłych innych specjalności mogą być subiektywne, co wynikać ma z niepełnej znajomości przepisów prawa oraz orzecznictwa przez tych ostatnich. To wszystko stanowi o konieczności uznawania zawału za wypadek przy pracy na drodze postępowania sądowego. Do oceny przedmiotowych okoliczności sąd posługuje się zazwyczaj dowodem biegłych lekarzy odpowiednich specjalności (kardiologii, chorób wewnętrznych, medycyny przemysłowej, a także jednostek naukowo-badawczych, w tym zakładów medycyny sądowej). Szczególnego znaczenia nabiera kwestia odpowiedniego przedstawienia tezy dowodowej. Bywa, że sądy zwracają się do biegłych bezpośrednio z pytaniem, czy dane zdarzenie jest wypadkiem przy pracy. Wydaje się to błędną praktyką, gdyż w konsekwencji ciężar wyrokowania zostaje przesunięty na biegłych. Tymczasem to sąd wydaje wyrok określający, czy zachorowanie (zawał) w danym konkretnym przypadku jest wypadkiem przy pracy w rozumieniu ustawy „wypadkowej”.

PODSUMOWANIE

Niniejsza praca poświęcona jest problemowi nurtującemu środowiska tak prawnicze jak i medyczne.

Pozostaje on (problem) w uwiadze zarówno kardiologii jak i medycyny przemysłowej, jako że ta ostatnia coraz częściej zmuszana jest do zajęcia się tą problematyką w ramach profilaktyki oraz promocji zdrowia.

Zawał serca, który wystąpił przy świadczeniu pracy, może być w obowiązującym układzie normatywnym kwalifikowany jako wypadek przy pracy wówczas, gdy był nagłym zdarzeniem wywołanym przyczyną zewnętrzną, która wystąpiła w związku z pracą.

Równocześnie, w przypadku zawału serca, który wystąpił w związku czasowym, miejscowym lub funkcjonalnym z wykonywaniem pracy zawodowej, etiologia ma na ogół złożone uwarunkowanie faktyczne, w którym przebieg samoistnych kardiologicznych procesów chorobowych łączy się nagle z wystąpieniem lub gwałtownym pogorszeniem samoistnych objawów chorobowych.

PODZIĘKOWANIA

Autorzy pragną podziękować Prezesowi Sądu Okręgowego w Gliwicach SSA Piotrowi Wójtowiczowi oraz Sędziom tego Sądu Marcinowi Nowakowi i Markowi Mocarnemu za życzliwe uwagi oraz pomoc okazaną przy sporządzaniu niniejszego artykułu oraz prof. Malcolmowi Harringtonowi z Instytutu Medycyny Pracy Uniwersytetu Birmingham, Prezesowi

PTMP dr Lechowi Dawydzikowi za wszystkie słowa zachęty do omówienia tak istotnej problematyki.

PIŚMIENNICTWO

1. Byczkowska Z., Dawydzik L.: Przedmowa. W: Byczkowska Z., Dawydzik L. [red.]. *Medycyna pracy w praktyce lekarskiej*. Instytut Medycyny Pracy, Łódź 1999.
2. Harrington J.M.: Introduction. W: Gill F.S., Aw T.C., Gardiner K. [red.]. *Occupational Health*. Balckwell Science Ltd, Oxford 1998.
3. Szozda R. Procek M.: Zawał serca jako wypadek przy pracy. *Med. Pr.* 1995, 3, 285–288.
4. Ustawa z dnia 12.06.1975 r. o świadczeniach z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych. *DzU* nr 20, poz. 105, 1975.
5. Rozporządzenie Ministra Pracy Płac i Spraw Socjalnych oraz Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 17.10.1975 r. w sprawie zasad i trybu orzekania o uszczerbku na zdrowiu oraz wypłacania świadczeń z tytułu wypadku przy pracy, w drodze do pracy i z pracy oraz z tytułu chorób zawodowych. *DzU* nr 36, poz. 199, 1975.
6. Zarychta W.: Uregulowania prawne dotyczące wypadków przy pracy. *Bezp. Pr.* 1999, 7–8, 2–5.
7. Sojka T.: Wypadki przy pracy. Świadczenia wypadkowe i wyrównawcze. *Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Zielona Góra* 1994.
8. Zych J.: Wypadki w drodze do pracy i z pracy. *IW ZZ, Warszawa* 1982.
9. Loga J.: Charakter związku wypadku przy pracy w społecznym ubezpieczeniu wypadkowym. *Pr. Zabezp. Społ.* 1976, 8–9, 8–16.
10. Szymańska G.: Zawał serca jako wypadek przy pracy na tle orzecznictwa SN. *Pr. Zabezp. Społ.* 1994, 11, 36–42.
11. Florek L., Zieliński T.: Pojęcie wypadku przy pracy. W: Florek L., Zieliński T. [red.]. *Prawo pracy*. C.H. Beck, Warszawa 1999.
12. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 30.06.1999 r., II UKN 24/99, *Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych*, 2000, nr 18, poz. 697.
13. Kolasiński K.: Świadczenia z wypadków przy pracy i chorób zawodowych. W: Kolasiński K. [red.]. *Prawo pracy*. TNOiK, Toruń 1996.
14. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8.12.1998 r., II UKN 349/98, *Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych*, 2000, nr 2, poz. 78.
15. Florek L., Zieliński T.: *Prawo pracy*. C.H.Beck, Warszawa 2000.
16. Wyrok Sądu Najwyższego z 7.10.1986 r., II URN 166/86, *Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Pracy*, 1988, nr 2-3, poz. 37.
17. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11.02.1999 r., II UKN 472/98, *Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych*, 2000, nr 7, poz. 292.
18. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 19.11.1999 r., II UKN 198/99, *Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych*, 2001, nr 4, poz.128.
19. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 29.12.1995 r., *APr* 63/95, *Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego* 1997, nr 1, poz.2.
20. Wyrok Sądu Najwyższego z 20.11.1997 r., II UKN 347/97, *Pr. i Zabezp. Społ.* 1998, 9, 38.
21. Wyrok Sądu Najwyższego z 18.08.1999 r., II UKN 87/99, *Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych*, 2000, nr 20, poz. 760.

22. Wyrok Sądu Najwyższego z 9.07.1991 r., II PRN 3/91, Orzecznictwo Sądu Pracy 1992, nr 11, poz. 263.
23. Wyrok Sądu Najwyższego z 25.10.1994 r., II UPR 38/94, Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych 1994, nr 4, poz. 52.
24. Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 24.02.1994 r., III Apr 160/93, Pr. Pracy 1995, 2, 39.
25. Wyrok Sądu Najwyższego z 5.02.1997 r., II UKN 85/96, Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych 1997, nr 19, poz. 386.
26. Wyrok Sądu Najwyższego z 24.03.1995 r., II UPR 1/95, Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych 1995, nr 17, poz. 216.
27. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 16.01.1996 r., III Aur 664/95, Pr. Pracy 1996, 9, 48.
28. Wyrok Sądu Najwyższego z 14.02.1996 r., II PRN 2/96, Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych 1996, nr 17, poz. 252.
29. Wyrok Sądu Najwyższego z 16.04.1997 r., II UKN 66/97, Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych, 1998, nr 2, poz. 53.
30. Gudowska B.: Dowód z opinii lekarza biegłego. Cz. 1. Przegl. Ubezpiecz. Społ. Gosp. 2001, 6, 8-12.
31. Gudowska B.: Dowód z opinii lekarza biegłego. Cz. 2. Przegl. Ubezpiecz. Społ. Gosp. 2001, 7, 10-15.
32. Jędrasik-Jankowska I.: Stres jako przyczyna wypadku przy pracy. Pr. Zabezp. Społ. 1988, 2, 60-66.
33. Michaluk K.: Przyczyny zewnętrzne wypadku przy pracy. Pr. Zabezp. Społ. 1987, 6, 35-42.
34. Michaluk K.: Stres a wypadek przy pracy. Wykładnia Praktyka 1988, 3, 45-51.
35. Michaluk K., Mysłicki J.: Orzecznictwo sądowe na tle ustawy wypadkowej z 1975. Probl. Wym. Spraw. 1979, 2, 3-11.
36. Loga J.: Charakter związku wypadku z pracą w społecznym ubezpieczeniu wypadkowym. Pr. Zabezp. Społ. 1976, 8-9, 44-53.
37. Kroch S., Macheta A., Małecka B.: Przebieg ostrego zatrucia tlenkiem węgla u chorych ze zmianami w badaniach elektrokardiologicznych o charakterze zawału podśierdziowego. Stud. Mat. Monogr. IMP, Łódź 1987, 26, 151-171.
38. Wylęgała T.: Uszkodzenie mięśnia serca w następstwie zatrucia tlenkiem węgla. Wiad. Lek. 1991, 1-2, 5-8.
39. Guja A.: Pourazowy zawał serca. Wiad. Lek. 1982, 22, 1453-1454.
40. Wilk M., Olech J., Zalewski J., Wilk A.: Czynniki ryzyka choroby wieńcowej oraz wydolność fizyczna u górników kopalń węgla kamiennego z długoletnim stażem pracy. Wiad. Lek. 1982, 17, 1027-1032.
41. Witczak W.: Zawał serca u żołnierzy zawodowych. Analiza epidemiologiczna i kliniczna. Lek. Wojsk. 1988, 1-2, 26-30.
42. Jeremin B., Kotulak E., Kasprończak B., Chelmińska K.: Fatal myocardial infarct among seamen and fishermen during sea voyages. Poster. 26th International Congress on Occupational Health, 27.08-1.09.2001, Singapore. Book of Abstracts, 2000, s. 541.
43. Kotulak E., Jeremin B.: Drowning as a specific, work - related cause of death at sea among fishermen. Poster. 26th International Congress on Occupational Health, 27.08-1.09.2001, Singapore. Book of Abstracts, 2000, s. 654.
44. Jędrasik-Jankowska I.: Elementy wypadku przy pracy. W: Jędrasik-Jankowska I. [red.]. Szkoda na osobie pracownika. Poradnik 41. Biblioteka Pracownika, Warszawa 1994.
45. Vademecum Lekarza Orzecznika. Zeszyt 10. Naczelny Lekarz ZUS, Warszawa 2000.
46. Konopka T., Plac-Bobula E.: Problemy opiniotwórcze w przypadku zachorowania w czasie pracy. Arch. Med. Sąd. Krym. 1993, 4, 325-329.
47. Konopka T.: Opiniowanie sądowo-lekarskie w sprawach o uznanie zachorowań i nagłych zgonów za wypadki przy pracy. Arch. Med. Sąd. Krym. 2000, 2, 103-113.
48. Marek Z., Kołodziej J.: Opiniowanie sądowo-lekarskie w przypadkach ostrej niewydolności układu krążenia. Arch. Med. Sąd. Krym. 1992, 3, 151-156.

Adres I autora: 44-101 Gliwice, skr.poczt.215

e-mail : szozda@silesia.pik-net.pl

Nadesłano: 13.02.2002

Zatwierdzono: 15.05.2002